

Ткаченко М.М.,
Топчій Т.В.

ЗАБУТІ ІМЕНА. ПРОФЕСОР ФЕДІР ПАРФЕНОВИЧ БОГАТИРЧУК

Національний медичний університет імені О.О. Богомольця (м.Київ)

Резюме. Стаття присвячена науковій, педагогічній і громадській діяльності професора Федора Парфеновича Богатирчука (1892-1984), який з 1920 р. працював на кафедрі радіології та радіаційної медицини Національного медичного університету імені О.О. Богомольця.

Ключові слова: Ф.П. Богатирчук, Національний медичний університет імені О.О. Богомольця, кафедра радіології, рентгенологія.

У вересні 2009 р. минуло 25 років від дня смерті визначного ученого, лікаря-рентгенолога, відомого громадського діяча і знаного у світі шахіста, доктора медичних наук, професора кафедри рентгенології Київського медичного інституту та професора рентгенологічної анатомії медичного факультету Університету Оттави Федора Парфеновича Богатирчука (1892-1984).

Ф.П. Богатирчук народився 14 листопада 1892 р. у Києві в родині регента Флоровського жіночого монастиря. Ось, як згадував сам Федір Парфенович про початковий період свого життя: «Батько мій, син священика, володів приємним голосом, грав на скрипці і був диригентом церковного хору у Флоровському жіночому монастирі. Він був домовласником і мав деякі достатки, так що ми жили безбідно. Будучи років сорока, він не встояв перед чарами однієї зі своїх півчих, вісімнадцятирічної золокудрої красуні, одружився на ній, і першим плодом їх любові був автор цих рядків, що народився у 1892 році. Батько помер, коли мені не було п'яти років, і через два роки мати вийшла заміж за чиновника однієї з урядових установ. Вітчизняні дотримувалися вельми ліберальних поглядів, співав і грав на піаніно і, мабуть, був дуже цікавою людиною, бо в нашому будинку постійно товклися представники всілякого богемствуючого люду, яких вітчизняні пригощали розмовами, а мама – смачними стравами. Незабаром, проте, капітал батька був прожитий, і вітчизняні сховалися з горизонту, залишивши під опікою матері трьох дітей. Нелегко їй, бідній, довелося виводити нас в люди. Мені, як старшому, довелося немало попрацювати, аби і їй допомогти...» [3].

У 1912 р. Ф.П. Богатирчук закінчив другу Київську гімназію і вирішив вчитись на ме-

дичному факультеті Університету Св. Володимира, який закінчив у 1917 р. У цьому ж році добровольцем пішов на фронт, був лікарем піхотного 309-го Овруцького полку. Під час громадянської війни служив у військовому шпиталі в Білій Церкві, потім - полковий лікар в дивізії січових стрільців армії УНР. Викладав анатомію в інституті фізкультури і спорту у Києві, завідував там лікарським пунктом. Надалі працював лікарем-рентгенологом у Київському рентгенологічному інституті, викладав рентгенологію у 2-му медичному інституті.

У 1920 р. у Київському медичному інституті була створена самостійна кафедра рентгенології на базі курсу рентгенології, яку очолював професор Євген Фердинандович Вебер (1.01.1875-1947) – учень професорів Ю.П. Лауденбаха (1863-1910) і В.В.Чиркова (1845-дата смерті не встановлена) [7, 8]. Саме в цей час на кафедрі почав активно працювати Ф.П. Богатирчук на посаді позаштатного співробітника [2]. Він примкнув до «лектури», яка все викладання в медичному інституті проводила на українській мові. Одним з головних активістів лектури був перший директор Київського медичного інституту (1920-1921), завідувач кафедри факультетської хірургії професор Євген Григорович Черняхівський (1873-1938) [6]. Є заява Ф.П. Богатирчука від 6 листопада 1920 р. «Про доцільність викладання обов'язкових курсів: військово-польової рентгенології, професійних захворювань легень, рентгенодіагностики захворювань нервової системи» на кафедрі [1].

Ф.П. Богатирчук закінчив курси удосконалення лікарів-рентгенологів у Відні (1925). Вивчав рентгенологію у видатних австрійських рентгенологів М. Гаудека (1880-1931) і Г. Гольцкнехта (1872-1931). У Відні

Федір Парфенович зустрічався зі своїм вчителем Є.Ф. Вебером, який у листопаді 1921 р. залишив Київ.

29 листопада 1933 р. Ф.П. Богатирчук призначений на посаду приват-доцента кафедри рентгенології Київського медичного інституту. Він займався рентгенологією кісток і суглобів.

У травні 1934 р. згідно з Постановою Президії Всеукраїнської Академії Наук (ВУАН) з ініціативи видатного вченого, державного та громадського діяча, президента Академії, директора Інституту експериментальної біології та патології Наркомздорів'я академіка О.О. Богомольця було засновано Інститут клінічної фізіології. Новостворений Інститут очолив О.О. Богомольць. У 1938 р. в Інституті був організований кабінет рентгенології, який очолив Ф.П. Богатирчук [5]. Федір Парфенович співпрацював з О.О. Богомольцем і його найближчими співробітниками та учнями академіком АН УРСР О.В. Леонтовичем, М.М. Горєвим, М.М. Сиротиніним, М.В. Єрмаковим, Н.Б. Медведєвою, Р.Є. Кавецьким, Н.Д. Юдіною, Є.О. Татаринівим, В.П. Комісаренком, М.А. Магатом.

У 1940 р. Ф.П. Богатирчук захистив дисертацію «Макро- та мікрорентгенографія при експериментальних вазографічних дослідженнях» на здобуття наукового ступеня доктора медичних наук. Рецензентами дисертації були видатний фізіолог і нейрогістолог академік АН УРСР О.В. Леонтович, професор Є.О. Титаренко та завідувач кафедри рентгенології Київського медичного інституту професор О.Я. Богаєвський.

З початком війни Ф.П. Богатирчук залишається у Києві. Починається самий важкий період його життя.

У жовтні 1941 р. під час окупації Києва німецько-фашистськими загарбниками Ф.П. Богатирчук організував і очолив Український Червоний Хрест, при якому була лікарня. Важливим завданням Українського Червоного Хреста стало збирання продуктів харчування для військовополонених, які були покинуті своєю батьківщиною на свавільля долі. Доцільно відзначити, що в той час військовополоненим інших країн надавав допомогу Міжнародний Червоний Хрест, а мільйони радянських полонених із-за відмови Сталіна підписати Женевську конвенцію були приречені на голодну смерть.

Під час окупації Ф.П. Богатирчук був членом рейхскомісаріату України (Наддніпрянська Україна). До його складу

входили бургомістри Києва історик Олександр Оглоблін, діяч ОУН Володимир Багазій і Леонтій Форостовський, глава Української національної ради професор М. Величковський, ректор Київського університету професор Костянтин Штеппа, скульптор і режисер Іван Кавалерідзе, редактор газети «Українське слово» публіцист Іван Рогач, актор і диктор німецького радіо Всеволод Блюменталь-Тамарін, бургомістр Миколаєва поет Орест Масикевич, перший бургомістр Харкова професор Олексій Крамаренко, другий обер-бургомістр Харкова адвокат Олександр Семененко, останній обер-бургомістр Харкова хімік Павло Козакевич, письменник і публіцист, головний редактор газети «Волинь» Улас Самчук, командир Київського куреня Петро Захвалинський, сотник співробітник СД Степан Сулятицький, начальник поліції м. Києва Анатолій Кабарда, перший комендант Київської поліції Андрій Орлик, президент Української головної визвольної ради Кирило Осьмак, бургомістр Полтави Ф. Борковський, бургомістр Дніпропетровська П.Т. Соколовський, письменник і публіцист, радянський розвідник Віктор Домонтович [4].

Тема «колабораціонізму» (тобто співпраці з окупантами) дуже делікатна і не може оцінюватися так однозначно, як це робилося за радянських часів (мова, звичайно, не йде про безперечну участь у військових злочинах). Сьогоднішні оцінки, як правило, звучать цілком об'єктивно. Ось, що пише Я. Черкаський: «Для людей типу Богатирчука, а таких були десятки тисяч, війна, що почалася нападом Німеччини на СРСР 22 червня 1941 року, була, можливо, і Великою, але зовсім не Вітчизняною, вона стала продовженням громадянської війни. Їх звинувачували і продовжують нині звинувачувати у зраді батьківщини, але СРСР, проти якого вони воювали, за батьківщину вони не вважали. Тут слід пам'ятати, що більшість «ідейних» колабораціоністів зовсім не були нацистами і себе з ідеологією Третього рейху не ототожнювали, наприклад, ті ж карачаївці і балкарці, що піднесли Гітлеру золоту зброю, знати не знали про злочини нацистської Німеччини» [9].

У грудні 1941 р. Гітлер підписав секретний наказ про повну ліквідацію місцевих самоуправ і знищення їх керівників. Міський голова Києва В. Багазій був заарештований і розстріляний разом зі своїм 19-річним сином у Бабиному Яру. У лютому 1942 р. Український Червоний Хрест було закрито, а Ф.П. Богатирчука звинуватили «у зв'язках з радянсь-

Рис.1 Ф.П. Богатирчук (1892-1984).

Рис.2 Посвідчення професора Ф.П. Богатирчука як керівника Інституту експериментальної і клінічної медицини, 1942-1943 рр.

Рис.3 Медаль імені А.Е. Баркляя, яка була присуджена Ф.П. Богатирчуку у 1955 р. Британським Інститутом радіології.

Рис.4 Професор Ф.П. Богатирчук на кафедрі анатомії Університету Оттави. У 2 ряду (5-та праворуч) його донька і співробітниця Тамара Федорівна Єлєцька.

кими партизанами» і заарештували. Він провів місяць у центральній київській тюрмі гестапо. Після виходу з гестапо Ф.П. Богатирчук очолив Інститут експериментальної і клінічної медицини, який був створений з декількох науково-дослідних інститутів (Рентгенівського, експериментальної біології, фізіології і патології). В Інституті працювали В. Брунст, М. Сиротинін, хірург Ш. Хахутов. Німці страшенно боялися епідемії висипного тифу, а в програмі досліджень Інституту за пропозицією професора М.М. Сиротиніна (1896-1977) була запланована розробка сировотки проти цього інфекційного захворювання. Ф.П. Богатирчук займався дослідженням

ракових пухлин і вважався відомим фахівцем у цій галузі в кінці війни.

У 1943 р. Ф.П. Богатирчук переїхав до Кракова. У 1944 р. він видав у Німеччині наукову працю «Makro- und Mikrorontgenographie der Blutgefasse bei experimentellen Geschwulsten» (13 сторінок). Ф.П. Богатирчук керував Українською Національною Радою, приймав участь у роботі комітету визволення народів Росії як член президії, підписав Пражський маніфест. Після завершення війни працював рентгенологом у шпиталі DP в Байрейті (Баварія), був головою об'єднання українських лікарів американської окупаційної зони Німеччини.

У 1949 р. Ф.П. Богатирчук переїхав до Канади. Працював на медичному факультеті Університету Оттави спочатку викладачем, а з 1965 р. до 1979 р. ординарним професором рентгенівської анатомії. У 1955 р. Ф.П. Богатирчука за наукові досягнення в дослідженні старіючого хребта людини було нагороджено найвищою відзнакою в радіології – золотою медаллю імені Альфреда Ернеста Барклая Британського Інституту радіології. Використовуючи рентгенівські промені, учений описав патологічні зміни хребта людини. Результати його дослідження про еволюцію кальцію використовують у сучасній практичній медицині.

До 1952 р. Ф.П. Богатирчук працював директором радіо «Визволення», а у 1952 р. обраний головою об'єднання українських федералістів-демократів, був редактором газет «Східняк» та «Федераліст Демократ».

Ф.П. Богатирчук був відомим шахістом: став чемпіоном Києва по шахах ще у 1911 р., був членом Всеросійського шахового союзу; майстром спорту з шахів (1923), призером I міжнародного турніру у Москві (1925), чемпіоном СРСР (1927), України по шахах (1937), багатократним чемпіоном Києва. У 1926 р. він видав перший підручник шахової гри на українській мові «Шахи. Підручник гри», обирався головою шахової федерації України. На його рахунок були перемоги над М. Ботвінником, О. Альохіним, А. Рубінштейном, Ю. Боголюбовим та іншими великими шахістами. На другому міжнародному шаховому турнірі в Москві у 1935 р. Ф.П. Богатирчук зробив почесні нічі з двома экс-чемпіонами світу Е. Ласкером та Х.Р. Капабланкою. Він добився хороших

результатів на декількох чемпіонатах Канади і грав за її олімпійську команду в Амстердамі у 1954 р. Федір Парфенович мав звання міжнародного майстра з шахів.

В історії Ф.П. Богатирчук залишився не тільки визначним ученим, всесвітньовідомим шахістом, але і відомим громадським діячем. У Ф.П. Богатирчука була своя непроста та суперечлива модель розвитку України (він був прихильником української національної ідеї, однак виступав за національну автономію України у складі Російської Федерації). У 1978 р. Ф.П. Богатирчук видав книгу спогадів «Мой жизненный путь к Власову и Пражскому манифесту» (Сан-Франциско, видавництво «Союз борьбы за освобождение народов России»).

4 вересня 1984 р. Ф.П. Богатирчук помер на 92-му році життя в Оттаві (Канада). Його поховано на кладовищі «Пайнкрест». Поруч з Федором Парфеновичем похована і його дружина Ольга Володимирівна (31.01.1892–31.01.1990).

Донька Ф.П. Богатирчука Тамара Федорівна Єлецька (народилася у 1917 р. в Дніпропетровську, померла у 1998 р.) теж стала лікарем. Вона у 1940 р. з відзнакою закінчила Київський медичний інститут, вчилася в аспірантурі на кафедрі патологічної фізіології у член-кореспондента АН УРСР Є.О. Татарінова (1892-1950). Після війни Т.Ф. Єлецька працювала на кафедрі анатомії Університету Оттави (Канада).

Кафедра радіології та радіаційної медицини Національного медичного університету імені О.О. Богомольця повертає забуті імена: Євген Фердинандович Вебер, Олекса Якович Богаєвський, Федір Парфенович Богатирчук...

ЗАБЫТЫЕ ИМЕНА. ПРОФЕССОР ФЕДОР ПАРФЕНЬЕВИЧ БОГАТЫРЧУК

Ткаченко М.Н., Топчий Т.В.

Резюме. Стаття посвящена науковій, педагогічній та громадській діяльності професора Федора Парфеньевича Богатырчука (1892-1984), який з 1920 г. працював на кафедрі радіології та радіаційної медицини Національного медичного університету імені А.А. Богомольця.

Ключевые слова: Ф.П. Богатырчук, Национальный медицинский университет имени А.А. Богомольца, кафедра радиологии, рентгенология.

FORGOTTEN NAMES. PROFESSOR FEDOR P. BOHATIRCHUK

Tkachenko M.N., Topchiiy T.V.

Summary. The article is devoted to the scientific, pedagogical and public activity of the professor Fedor P. Bohatirchuk (1892-1984). F.P. Bohatirchuk was working at the Department of Radiology and Radiation Medicine of the National A.A. Bogomolets Medical University since 1920.

Key words: F.P. Bohatirchuk, National A.A. Bogomolets Medical University, Department of Radiology, roentgenology.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. ДАК Ф. Р-352, оп. 5, с. 115.
2. ЦДАВО Ф. 166, оп. 2, д. 422.
3. Кайгородский Н. Персона нон грата советских шахмат // Спорт. — 20 вересня 2006 р.
4. Київ у дні нацистської навали за документами радянських спецслужб. Науково-докум. видання. Ред. В.М. Литвин, В.А. Смолій та ін. Київ-Львів, 2003. — 526 с.
5. Костюк П.Г., Сагач В.Ф., Києнко В.М. та ін. Інституту фізіології імені О.О. Богомольця НАН України — 75 років // Фізіол. журнал. — 2009. — Т. 55, № 3. — С. 3-25.
6. Москаленко В.Ф., Полякова І.М. Біографічний словник завідувачів кафедр та професорів Національного медичного університету імені О.О. Богомольця (1841-2006). Київ: Книга плюс, 2006. — 304 с.
7. Пятый Всесоюзный съезд рентгенологов и радиологов в Киеве 18-23 мая 1928 г. // Вестник рентгенологии и радиологии. — 1929. — Т. 7, вып. 6. — С. 489-529.
8. Ткаченко М.М., Топчій Т.В. Зародження київської радіологічної школи. Кафедра радіології та радіаційної медицини Національного медичного університету імені О.О. Богомольця у 1917-1941 роках // Український радіологічний журнал. — 2009. — Т. 17, вип. 2. — С. 233-238.
9. Черкаський Я. «Радянські Гітлерівці» // Російська Німеччина — 2005. - №№ 25-26.